

*Нестерчук Ю. О. кандидат економічних наук, доцент
Уманський державний аграрний університет*

ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В АПК ЯК ЗАКОНОМІРНІСТЬ РОЗВИТКУ АГРАРНОЇ ЕКОНОМІКИ

Обґрунтовані історичні етапи розвитку інтеграційних зв'язків в АПК, пов'язані із специфікою економічних процесів в Україні. Розглянуті передумови виникнення реінтеграційних процесів та проблеми формування і функціонування аграрно-промислових структур в сучасних умовах.

Historical stages of development of integration processes in agro-industrial complex which are connected with peculiarities of economic processes in Ukraine are grounded. Preconditions of rising reintegration processes and problems of forming and functioning of agro-industrial structures in modern conditions are reviewed.

Ключові слова: інтеграція, реінтеграція, аграрно-промислове формування, міжгалузеві зв'язки, господарські комплекси.

Різноманітність природно-кліматичних, виробничо-економічних, історичних та інших умов регіонів України зумовлює розвиток різних форм власності та господарювання, багатуукладність аграрної економіки. Одночасно в економічній науці постійно ведеться дискусія про переваги та недоліки великого та дрібного землеволодіння та землекористування.

Починаючи з праць К. Маркса соціалістична аграрна теорія дійсно віддавала перевагу великим господарствам через повніше використання досягнень науково-технічного прогресу, вищу ефективність використання ресурсів, в т.ч. трудових, проте ця перевага не була абсолютною. В.І Ленін підкреслював неможливість повного застосування закону про перевагу великого виробництва у землеробстві. Адже цей закон обмежений жорсткими умовами та діє до певних меж, які різняться для різних галузей сільського господарства та за різних суспільно-економічних умов. При цьому розмір виробництва в сільському господарстві визначається не стільки розміром площі землі, скільки ступенем його інтенсифікації [1].

Питання пріоритетів розвитку великого та дрібного виробництв тісно пов'язане з розвитком інтегрованих формувань, хоча великі інтегровані структури не є антагоністами дрібного та середнього бізнесу. Тому вважаємо неправомірним надавати перевагу стимулюванню лише дрібного та середнього бізнесу, руйнуючи великі єдині господарські комплекси та підтримуємо точку зору вітчизняних економістів, які виступають проти обов'язкового розукрупнення великих сільськогосподарських, аграрно-промислових підприємств, науково-виробничих комплексів [2, 3].

Стосовно України розвиток інтегрованих структур не можна пов'язувати виключно з ринковою самоорганізацією в перехідний період української економіки, тобто 90-ми роками XX століття. Наукові основи кооперації та інтеграції були розроблені основоположниками економічної наукової думки М.І. Туган-Барановським, А.В. [4, 5]. Певний позитивний досвід накопичувався у попередні десятиліття, в період різних пошуків, котрі велись ще у межах централізованої планової системи господарства, коли широко практикувалось створення виробничих, торгівельно-виробничих, науково-виробничих об'єднань, агропромислових комплексів, державних виробничих об'єднань тощо. Дослідженням цих питань присвячені наукові праці багатьох вчених, зокрема В.Г. Андрійчука, М.Ю. Коденської, М.Й. Маліка, О.М. Онищенко, В.М. Яценка та ін.

Вивчення історичних аспектів розвитку інтеграційних процесів в нашій державі, що є метою статті, становить інтерес як з наукової, так і з практичної точок зору. Пояснюється це тим, що інтеграційні процеси розвивались з врахуванням економічних, соціальних та інших особливостей українського села; в процесі поступового розвитку інтеграційного руху накопичений значний досвід в правових питаннях; в інтегрованих формуваннях відпрацьовувався та використовувався механізм взаємовідносин між сільськогосподарськими товаровиробниками та підприємствами інших галузей АПК, стимулюючий їх ділову активність;

були врегульовані взаємовідносини між державою та інтегрованими формуваннями.

Обґрунтовані наступні етапи розвитку інтеграційних процесів, пов'язані із специфікою економічних процесів в Україні як колишній союзній республіці та теперішній самостійній державі: 1 етап – дореволюційний, кінець XIX – початок XX ст., характеризується простими формами кооперування у вигляді товариств; 2 етап – період НЕПу, виникнення та прискорений розвиток різних форм кооперації та інтеграції на принципах добровільності при значній підтримці держави, включення до складу сільгосппідприємств підприємств з переробки сільськогосподарської сировини; 3 етап – 30-ті роки, формування аграрно-індустріальних комбінатів (АІК) на основі крупних багатогалузевих сільськогосподарських підприємств на територіальних принципах управління (в 1930 р. функціонувало близько 300 АІК, котрі створювались як радгоспно-колгоспні комбіновані господарства, засновані на спільній енергетичній базі, керовані із єдиного центру з єдиним щорічним виробничо-фінансовим планом, централізованим обліком, звітністю, балансом); 4 етап – 50-60 роки, створення виробничих спеціалізованих трестів за окремими видами продукції (овочівництво, садівництво тощо); 5 етап – 70-80 роки, створення територіально-галузових аграрно-промислових підприємств, комплексів, комбінатів; 6 етап – 80-85 роки, створення галузових аграрно-промислових формувань на основі адміністративних органів – період жорсткої централізації інвестиційних ресурсів в межах РАПО; 7 етап – 85-91 роки, перебудова аграрних відносин в межах загальної економічної реформи, перехід від адміністративної форми управління до вільного ринку, формування багатогалузових аграрно-промислових об'єднань, фірм, консорціумів; 8 етап – початок 90-х років, розпад аграрно-промислових систем в зв'язку з приватизацією переробних, торгівельних підприємств, організацій; 9 етап – сьогодення, формування ринкових аграрно-промислових

систем, включно із фінансовими структурами – фінансово-промислові групи, холдинги, корпорації та ін.

Не можна заперечувати того, що в початковий період розвитку інтеграційних процесів в АПК централізоване адміністративно-директивне державне управління було досить результативним. Воно забезпечувало інтенсивне формування інтегрованих аграрно-промислових систем, розвиток виробничої бази підприємств, що увійшли до їх складу, достатньо високий рівень продуктивності праці, використання виробничих фондів.

Однак поступово механізм централізованого адміністративно-директивного державного управління стає все менш ефективним. Загострились протиріччя економічних інтересів сільськогосподарських, переробних та агросервісних підприємств. Сформувались та стали стійкими диспропорції у сферах обміну та розподілу. Виникла парадоксальна ситуація: в той час як обслуговуючі галузі – матеріально-технічного забезпечення, ремонтно-технічна, автотранспортна, агрохімічна, меліоративна та ін., що виробляють проміжну продукцію, нарощували її виробництво, особливо у вартісному виразі, кінцеві результати сільськогосподарського виробництва зростали значно повільніше. Очевидно корпоративні економічні інтереси та цілі стали значно домінувати над кінцевими результатами та цілями інтегрованого формування.

Настання в українській економіці періоду переходу від планово-директивних до ринкових методів регулювання пов'язане з новою постановкою питання про подальше існування форм і методів аграрно-промислової інтеграції. Для запобігання подальшому падінню виробництва в АПК і створення передумов для його стабілізації та росту, необхідна низка інституціональних перетворень, з очевидною внутрішньою логікою та спільними тенденціями, притаманними економіці перехідного періоду.

Перехідний період не є етапом простої зміни економічної політики, але визначає перетворення в системі соціально-економічних відносин. Досвід перетворень початку 90-х років переконливо спростував тезу про те, що

економічна свобода, що змінює централізоване керівництво господарством, здатна забезпечувати оптимальне розміщення та використання виробничих ресурсів та гарантувати стійкі темпи розвитку.

В умовах сучасної ринкової економіки, враховуючи дію об'єктивних економічних законів та специфіку економічних та політичних умов розвитку країни, можна виділити такі принципи розвитку аграрно-промислової інтеграції: 1) економічна зацікавленість суб'єктів аграрно-промислової інтеграції у встановленні взаємозв'язків; 2) відсутність прямого та збереження опосередкованого державного впливу на процеси інтеграції в АПК; 3) вплив конкурентної боротьби на розвиток інтеграційних процесів; 4) множинність форм, видів та типів аграрно-промислових формувань, в тому числі, не пов'язаних адміністративно-територіальними межами.

Слід відмітити значну відмінність сучасного етапу розвитку процесу аграрно-промислової інтеграції в Україні від тих процесів, що інтенсивно проходили в межах колишнього СРСР. Реформи в сільському господарстві, приватизація переробних підприємств видозмінили характер міжгалузевих зв'язків. Виробничо-технологічна інтеграція втратила першочергове значення через формування специфічних умов для розвитку майнових форм інтеграції.

Сучасний етап розвитку агропромислового комплексу України характеризується реінтеграційними тенденціями, тобто відновленням порушених в останні десятиліття господарських зв'язків, створенням різних вертикально інтегрованих структур, в тому числі без організаційного оформлення, шляхом розширення інтеграційних бізнес-стратегій, поглибленням аграрно-промислової інтеграції. Ефект реінтеграції забезпечується налагодженням міжгалузевих взаємодій на нових економічних засадах, використанням моделей оптимізації взаєморозрахунків, взаємного авансування і товарного кредитування. Цей етап розвитку аграрно-промислової інтеграції можна назвати якісно новим, через процеси самоорганізації, що становлять його основу, а також через зрушення в

структурі ринку та процеси адаптації товаровиробників до еволюційних змін в економічному та інституціональному середовищах.

Однією із основних причин та умов реінтеграції є економічна взаємозалежність виробництв, що включаються до інтеграційного процесу, взаємодоповнюваність елементів їх інфраструктури.

Іншою комплексною причиною реінтеграції є необхідність оптимізації взаєморозрахунків між суб'єктами інтеграційних процесів, взаємного авансування і товарного кредитування, спільного використання оборотних засобів, можливість оперативного маневрування ними, використання спільної інфраструктури, вирішення соціальних проблем.

Особливості сільськогосподарського виробництва та власне сільськогосподарської продукції спонукають товаровиробників до налагодження стабільних міжгалузевих зв'язків та здобуття стійкого фінансового стану. Цьому сприяє скорочення бюджетної підтримки товаровиробників, складне кредитне та податкове середовище, скорочення платоспроможного попиту населення. Крім того, кожне підприємство має власні недоліки в діяльності – стримуючі ефекти, подолання яких можливе за спільної скоординованої діяльності, тобто в умовах інтегрування. Світовий досвід підтверджує високу конкурентоспроможність аграрно-промислових інтегрованих комплексів, єдина стратегія яких дозволяє акумулювати достатні грошові кошти та спрямовувати їх у найбільш ефективні ланки виробничого ланцюга, що, в свою чергу, підвищує мобільність та адаптивність до запитів ринку, можливість розробки та випуску якісніших товарів, розширення обсягів та асортименту та ін.

Разом з тим аналіз реалій сучасного етапу розвитку інтеграційних процесів в агропромисловому комплексі України дозволяє сформулювати основні проблеми, що значно знижують ефективність інтегрованих аграрно-промислових формувань. В першу чергу слід відмітити нерозвиненість принципів організації спільної діяльності учасників інтегрованої структури, що виражається у неузгодженості рішень щодо організації та планування

фінансових потоків, оптимізації логістичних схем, маркетинговій політиці, стратегії розвитку тощо.

По-друге, враховуючи, що ефективне функціонування інтегрованої структури неможливе поза раціональними відносинами власності, вважаємо за не вирішену до сьогодні проблему не відпрацьованість відносин власності, низький рівень консолідації активів учасників, нераціональна щільність внутрішніх зв'язків.

Логічним наслідком попередньої тези є третя принципова проблема – дисбаланс у рівнях інтеграції виробництва та концентрації капіталу, при якому за відносно високого ступеня інтеграції виробничих потужностей окремих суб'єктів господарювання концентрація капіталу ще не досягла рівня, достатнього для фінансування масштабних інвестиційних проектів, науково-дослідницьких програм. Отже недостатність інвестиційного потенціалу призводить до обмеженості інвестиційних можливостей.

Низька якість корпоративного управління є п'ятою актуальною проблемою, яка включає також ігнорування глибокого попереднього опрацювання внутрікорпоративної стратегії, цільових завдань та програм їх реалізації, адже здатність забезпечити реалізацію ефективної інвестиційної стратегії – критеріальна основа для оцінки якості аграрно-промислової інтеграції. Тоді як загальний характер засновчих документів більшості інтегрованих структур, що не обумовлюють конкретні зобов'язання взаємодіючих сторін, ускладнює реалізацію їх перспективних планів.

Перед будь-якою економічною системою постає необхідність вибору джерел розширення виробничих можливостей, одночасно будь-яке розміщення виробництва та його наступний розвиток повинен узгоджуватись з об'єктивними законами економіки.

Об'єктивна основа та потенціал сучасного етапу реінтеграції не зменшує унікальності цього соціально-економічного процесу, успіх якого залежить від індивідуального характеру та співвідношення багатьох факторів у кожному конкретному варіанті. Ефективність інтегрованих аграрно-

промислових формувань можлива лише за умови вирішення викладених вище проблем, що матиме наслідком підвищення ефективності регіонального АПК, адже більшість інтегрованих структур є великими компаніями із значним впливом на результативність основних галузей агропромислового комплексу конкретного регіону.

Література

1. Ленин В.И. Полн. Собр. Соч. – Т.4. – С. 102, 110-111.
2. Месель-Веселяк В.Я. Реформування аграрного виробництва. – К.: Інститут аграрної економіки УААН, 1999. – С.63.
3. Онисько С.М. Розвиток нових організаційно-правових форм сільськогосподарських підприємств у Карпатському регіоні // Економіка АПК. – 2003. - №11. – С. 20-25.
4. Туган-Барановский М.И. Социальные основы кооперации. – М.: Экономика, 1989. – 496 с.
5. Чаянов А.В. Избранные произведения. – М.: Моск. Рабочий, 1989. – 188с.